

УДК 338.43

Л. А. Мельник,

к. е. н., доцент, Дніпропетровський державний аграрний університет

ЗЕРНОВИЙ КОМПЛЕКС УКРАЇНИ В АСПЕКТІ ЕКСПОРТНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ТА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Проаналізовано обсяги і динаміку експорту зерна, проблеми, які йому притаманні, можливі напрямки їхнього вирішення та державного регулювання.

The volume, dynamics and the problems of grain exports have been analyzed, as well as the possible directions of problems solving and state regulation.

ВСТУП

У складі колишнього СРСР обсяги виробництва зерна в Україні у кращі роки становили понад 50 млн т (у 1989 р. — 51,2 і 1990 р. — 51,0 млн т), що істотно перевищувало потреби внутрішнього споживання. "Залишки" зерна вивозилися за межі України, але це був експорт переважно у рамках СРСР. І тільки з набуттям незалежності, тобто з початку 90-х років ХХ ст., Україна виступає вагомим і самостійним економічним суб'єктом на світовому ринку зерна, переважно як його експортер. Інакше кажучи, зерновий сектор України є "...стратегічним та експорторієнтованим, що за своїми потенційними обсягами здатний впливати на світову продовольчу безпеку. Коливання пропорцій світового виробництва зерна викликає напругу не лише в галузях аграрної сфери, але й соціальної, що вимагає постійного моніторингу динаміки змін його обсягів й аналізу тенденцій розвитку ринків зерна окремими країнами-виробниками" [8, с. 84].

Різні аспекти експорту зерна Україною привертала до себе пильну увагу багатьох вітчизняних науковців і на сьогодні представлені широким колом їхніх досліджень. Йдеться передусім про праці В.І. Бойка, Ю.Є. Кирилова, О.В. Коваленка, О.Є. Литвина, Л.Ю. Мельника, П.Т. Саблука, Р.П. Саблука, С.М. Чмиря та інших.

Водночас зазначимо, що питання експорторієнтованості зернового виробництва складне і багатоаспектне. При найбільш узагальненому підході тут можна виділити два важливі сегменти. По-перше, дослідження зерновиробництва як основи базису експорту зерна. Саме тут вирішуються питання можливого обсягу експорту зерна, його конкурентоспроможність (якість, собівартість). По-друге, питання, що стосуються безпосередньо експорту зерна, тобто вихід на зовнішні ринки його реалізації та продаж. Кожний з цих сегментів, у свою чергу, охоплює низку питань, які можуть бути

об'єктом самостійного дослідження. Для першого сегменту експорту зерна пріоритетним є питання прибутковості, забезпечення достатнього рівня рентабельності вирощування зерна для суб'єктів господарювання. Для другого — вдалий пошук таких ринків, на яких можна найбільш вигідно реалізувати зерно, а зрештою також максимізувати прибуток.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є дослідження експорту зерна у таких аспектах: оптимальні обсяги, ефективність і достатня прибутковість для зерновиробників, державне регулювання цих напрямів.

РЕЗУЛЬТАТИ

Почнемо запропоноване дослідження із викладення головних положень щодо зовнішньоекономічної діяльності будь-якої країни.

Національна економіка у виробничому аспекті, як відомо, є сукупністю господарських одиниць. У натуральному господарстві вони економічно уособлені, тобто між ними відсутні економічні зв'язки. Адаже продукти праці тут створюються для задоволення власних потреб суб'єктів господарювання та членів їхніх сімей. Поява і розвиток суспільного поділу праці зумовили перехід до товарного виробництва або ринкової економіки, яка у національному вимірі є суспільною. З часом суспільний поділ праці переріс національні рамки, що зрештою є базою інтернаціоналізації національних економік, тобто виникнення і розширення різних форм економічних зв'язків між економіками окремих країн світу. Найбільш традиційний і економічно вагомий сегмент міжнародних відносин — це міжнародна (світова) торгівля. Вона складається із ввезення (імпорту) та вивезення (експорту). З розвитком міжнародної торгівлі формується всесвітній ринок тих або інших товарів, сільськогосподарських зокрема.

Таблиця 1. Співвідношення обсягів виробництва зерна і його експорту

Показники	2000	2007	2008	2009	2010	2011
Виробництво, млн т	24,5	29,3	53,3	46,0	39,3	56,7
Експорт, млн т	1,3	4,5	16,7	26,2	14,2	14,8
Питома вага експорту до валового збору, %	5,4	15,3	31,3	56,8	36,2	26,1

Розраховано за даними: [9, с. 157].

Продукція агропродовольчого комплексу, який включає в себе сільське господарство і харчову промисловість, займає вагоме місце у вітчизняному експорті. Якщо за абсолютними обсягами загального експорту товарів Україна перебуває на 47-му місці у світі (її питома вага в ньому — 0,6%), то за обсягом експорту продукції агропродовольчого комплексу — на 24-му (питома вага — 0,7%). По зовнішній торгівлі щодо продукції сільського господарства і харчової промисловості торговельне сальдо весь час додатне (наприклад, у 2008 р. воно сягнуло більш як 4,3 млрд дол.). А по зовнішній торгівлі в цілому Україна постійно має від'ємне сальдо, яке в тому самому році становило рекордні 18,5 млрд дол. [5].

У складі аграрного виробництва чільне місце займає зерновий комплекс. Так, у 2011 р. частка зернових у валовій продукції сільськогосподарства становила 25,9%, а в рослинництві 37,2% [9, с. 47—48].

Викладене вище дає підстави стверджувати, що в сільському господарстві України зерновий комплекс є однією з найбільш вагомих його складових.

Дослідження зернового комплексу охоплює широке коло питань: техніко-технологічної оснащеності, відтворення родючості ґрунтів, різних аспектів виробництва, збереження, транспортування, переробки й реалізації зерна. В економічному плані головними питаннями є досягнення такого рівня прибутковості виробництва зерна, який би забезпечував розширене відтворення на інтенсивно-інноваційних засадах. При цьому в умовах економічної самостійності кожний виробник зерна зважає на кон'юнктуру того ринку, на якому він має намір здійснити його реалізацію, включаючи світовий ринок.

Зрештою, головною метою кожного товаровиробника — максимізувати прибуток. Останній, як відомо, за даних витрат визначається розміром ринкових цін. І якщо вони вищі на зовнішніх ринках у порівнянні з внутрішніми, то це буде стимулювати експорт певного товару. Крім того, у тій чи іншій країні нерідко виробляються товари понад внутрішні потреби у ньому і це також стимулює їхній експорт. Та-

ким товаром для України є зерно, про що свідчать дані балансу зерна (табл. 1).

Як свідчать дані таблиці 1, зерновий комплекс України на сьогодні є експортоорієнтованим. В окремі роки питома вага експорту зерна сягає трети-

тини його валового збору, у середньому за 2007—2011 рр. 33,1%, а в 2009 р. понад половину.

Якщо виходити із реалій сьогодення, то є підстави сподіватися, що обсяги експорту зернових у подальшому будуть залежати, у першу чергу, від валового його збору. Останній, зрештою, визначається економічним потенціалом зернового комплексу. У науковій економічній літературі практично загально визнано, що природний потенціал вітчизняного зернового виробництва один з найкращих у світі. Але використовується він поки що далеко не повною мірою. В Україні зерна на гектар ріллі виробляється значно менше, ніж у країнах з однаковою родючістю ґрунту і навіть тих, у яких вони гірші.

Тобто резерви зростання обсягів виробництва зерна в Україні є значними. Так, за розрахунками В.І. Бойко на перспективу, параметри зернового комплексу в період 2011—2015 рр. перебуватимуть у межах 50—60 млн т [1]. П.Т. Саблук у зв'язку з цим наводить такі дані: "В Україні можна одержувати щорічно 67—80 млн т зерна, при урожайності 50—60 ц з гектара. Це дозволить забезпечити потребу тваринництва в кормах (25—30 млн т), направити на продовольчі цілі (8—10 млн т), продати населенню 3 млн т, на виробництво біоетанолу (8—18 млн т) і створити експортний потенціал у 18—21 млн т при 12—11 млн т — у 2005—2006 роках" [6, с. 21].

Подібні розрахунки наводилися у наукових працях й інших дослідників, які вважають, що за умови виходу зернового комплексу України хоча б на сучасні рубежі розвинених країн у техніко-технологічному та організаційному (особливо використання наукового менеджменту) аспектах, то відбувалося б зростання врожайності зернових з нинішніх 25—28 ц/га до 50—60 ц/га, зменшення втрат зернових під час їх збирання — валовий збір зернових може досягти 70—80 млн т [4].

Такі розрахунки, безперечно, є цілком реальними, якщо зважити на той факт, що в Україні у 2011 р. вже був досягнутий рівень валового збору зерна понад 56 млн т і урожайність його становила 37,0 ц/га.

Разом з тим дослідження перспектив розвитку експортного сегмента зернового комплексу має враховувати не тільки вітчизняний його потенціал, але й інші важливі обставини, які безпо-

середньо пов'язані з його реалізацією на світовому ринку зерна. Йдеться передусім про такі фактори: 1) можливості вигідного для України експорту зерна, тобто достатнього рівня прибутковості, принаймні не меншого, ніж на внутрішньому ринку зерна (конкурентоспроможність зерна на зовнішніх ринках); 2) врахування альтернативних експорту напрямів внутрішнього використання зерна; 3) прибутковість зерновиробництва щодо усіх суб'єктів, починаючи з його виробників і кінчаючи експортерами зерна. Останні, як правило, це не його виробники, а т. зв. зернотрейдери. У зв'язку з цим можлива ситуація, за якої зерновиробники отримують низький прибуток, що унеможлиблює відтворення виробництва зерна на інтенсивно-інноваційних засадах і підриєв основни експорту зерна.

У подальшому здійснимо більш детальний аналіз вищезазначених обставин.

Проблемі світового ринку зерна у цілому і його обсягів та кон'юнктури, географії, місця у ньому України присвячено чимало наукових праць вітчизняних економістів-аграрників [3; 4; 8]. А тому лише зазначимо, що загострення продовольчої проблеми у світовому масштабі (збільшення населення і зменшення посівних площ), проблемність вирощування генномодифікованих зернових, нестабільність кліматичних умов тощо, дають підстави стверджувати, що Україна може і в подальшому розраховувати на більш-менш стабільний попит на вітчизняні зернові. Зрозуміло, що найбільш важливим чинником, який буде сприяти "ефективності" експорту зерна є його конкурентоспроможність на світовому ринку. А це, в першу чергу, собівартість та якість зерна. У цілому "конкурентоспроможність можна визначити як здатність перемагати своїх конкурентів, поставляючи продукцію на даний ринок на довгостроковій і прибутковій основі з урахуванням юридичних та адміністративних обмежень" [12, с. 54].

Безперечно, Україна істотно поступається економічно високорозвиненим країнам з точки зору техніко-технологічної оснащеності сільського господарства у цілому і зернового комплексу зокрема. Машинами та обладнанням аграрні підприємства забезпечені на 45—65% технічної потреби, більшість яких зношені.

Навантаженість ріллі на трактор в Україні у 4—20 разів, а посівів зернових на комбайн у 4—8 разів більша, ніж у розвинутих країнах світу. Вітчизняні машини та обладнання відстають від світових на 2—3 покоління. Щорічні втрати зерна при збиранні оцінюються у 8—10 млрд грн., а по сільському господарству в цілому — 15—18 млрд грн., посилюються міграційні

процеси. За кількістю та якістю технічних засобів, продуктивністю машин, екологічністю та безпечністю в роботі аграрна Україна стоїть значно нижче розвинутих країн світу. З урожайності основних культур Україна відстає від країн ЄС у 2 рази і від США — у 1,5 рази [5; 6].

Разом з тим, як справедливо зазначає В. Нелеп, щодо якості усіх вітчизняних культур галузі рослинництва, формування системи органічного сільського господарства має стати пріоритетним для України у середньостроковій перспективі. Ми зобов'язані використати одну з наших переваг у процесі інтеграції — так званий ефект затриманого розвитку: не потрібно повторювати весь шлях проб і помилок інших країн. І наші недоліки (низька урожайність і пов'язаний з цим низький винос з урожаєм поживних речовин з ґрунту) можуть і повинні стати нашими перевагами.

Іншими словами, сектор екологічних товарів стає у світі дедалі динамічнішим, інвестиційно привабливішим і прибутковішим сегментом внутрішнього ринку розвинутих країн, а також високонкурентною частиною зовнішньої торгівлі. Про ефективність виробництва екологічно чистої продукції переконливо свідчать порівняння цін на звичайні й екологічно чисті продукти харчування в магазинах Франції; різниця — майже в два рази. Звичайно, собівартість цієї продукції за рахунок нижчої урожайності й продуктивності худоби є дещо вищою, але темпи її збільшення значно менші, ніж зростання цін [5].

Необхідно також зазначити ті відомі факти, що в сільському господарстві України низька оплата праці і сприятливі природні умови. І не випадково, що за період 1995—2004 рр. на світовому аграрному ринку значно зростала конкурентоспроможність вітчизняного зерна.

Отже, Україна має можливості збільшувати обсяги експорту зерна. У цьому зв'язку вкажемо на те, що, за оцінками експертів, до 2025 р. населення планети збільшиться до 8 млрд, а отже, виникне глобальна продовольча проблема за умови майже вичерпаних земельних, гідрологічних, кліматичних і матеріально-технічних ресурсів. І 10% населення залишатимуться на межі недоїдання. У зв'язку з цим (за незмінності інших умов) попит на всі види сільськогосподарської продукції, у першу чергу на зернові, буде зростати. Особливо це стосується несприятливих за погодними умовами років, яким був 2010 р. За попередніми даними, дефіцит зерна на світовому ринку очікується близько 60 млн т. Водночас зазначимо, що Україна ще не має стабільної ніші на міжнародному ринку зернових, на яку вона може надійно спиратися.

У зв'язку з цим для України актуальною проблемою є пошук надійних і стабільних зовнішніх ринків збуту зерна. А це потребує дослідження сучасної їх кон'юнктури і можливих змін. Ретельний її аналіз дасть Україні змогу свідомо прогнозувати і навіть планувати та регулювати експорт зернових, забезпечити його достатню прибутковість [4].

Разом з тим важливо наголосити, що прихильниками експортоорієнтованості вітчизняного зернового комплексу практично не ставиться питання щодо альтернативних напрямів (зрозуміло, у певних межах) їх використання в Україні. Іншими словами, доцільно розглянути дилему, що вигідніше для України: нарощувати експорт зерна чи збільшувати обсяги його використання в Україні? У практичному плані це питання можна розглянути в першу чергу в контексті збалансованості структури сільськогосподарства, а саме: двох його основних галузей — рослинництва і тваринництва. Як відомо, сформованій і функціонуючій ринковій моделі вітчизняного аграрного сектора притаманна низка гострих проблем.

Одна з них — розбалансованість сільськогосподарства в аспекті оптимального поєднання двох його головних галузей — рослинництва та тваринництва. Саме вирішення цієї проблеми має важливе соціально-економічне значення як для агропідприємств, так і аграрного сектора економіки у цілому. Очевидним є той факт, що в Україні за роки її незалежності відбувся занепад, фактично руйнація галузі тваринництва, особливо в секторі сільськогосподарських підприємств. Відповідно склалася загрозлива ситуація щодо забезпечення населення вітчизняними продуктами тваринництва. З її урахуванням необхідно забезпечити передусім внутрішню потребу країни в продуктах тваринництва на рівні раціональних норм, по можливості сформувати експортний потенціал.

Розбалансованість сільського господарства як цілісної економічної сфери, яка споконвіку охоплює галузі рослинництва і тваринництва, призвело до багаторазового зменшення поголів'я ВРХ і свиней. Відповідно відбулося зниження споживання м'яса та м'ясопродуктів на особу за рік з 68,2 кг у 1990 р. до 51,2 кг у 2011 р., молока та молочних продуктів відповідно з 373,2 кг до 204,9 кг. Це значно менше рекомендованих норм споживання і у порівнянні з розвинутими країнами світу. Якщо врахувати, що рівень споживання м'яса на особу в рік за раціональними нормами має бути 80 кг, то без його імпорту самозабезпеченість м'ясом в Україні становить лише 37—38%.

А це вже є продовольчою небезпекою по цьому продукту. І не випадково істотно зріс імпорт м'яса та м'ясних продуктів. У 2011 р. він становив 244 тис. тонн за рік, або 10,4% від загального фонду споживання [9, с. 155]. Не потрібні особливі розрахунки, щоб зробити висновок про те, що нам вигідніше було б значну частку експортованого фуражного зерна направляти на розвиток власного тваринництва.

Від розвитку тваринництва значною мірою залежить стан та розвиток таких суміжних йому видів виробництва, як виробництво комбікормів і органічне (біологічне) землеробство.

Причини, які зумовили розбалансованість у співвідношенні виробництва рослинницької і тваринницької продукції, відомі. Головні з них — низькі ринкові ціни на останню і низька дієвість аграрної політики держави. У цьому зв'язку можна виділити такі основні напрями державного регулювання й підтримки галузі тваринництва:

1) цінова політика щодо продукції тваринництва;

2) кредитна політика, пов'язана, перш за все, із доступністю довгострокових кредитів для сільськогосподарських підприємств цільового призначення (державні кредити з низькою ставкою відсотка або компенсація відсотків державою комерційним банкам);

3) сприяння держави матеріально-технічно-му забезпеченню тваринництва.

Посилення державного регулювання співвідношення двох галузей в сільськогосподарських підприємствах — це не обмеження їхнього ринково-підприємницького суверенітету. Навпаки, зрештою таке регулювання і підтримка тваринництва відповідає як їхнім, так і суспільним інтересам.

На сьогодні експорт зерна для України, безперечно, має велике значення. Адже зернова група в експорті сільгосппродукції України займає пріоритетне місце. Україна вже є значним експортером зерна, а надалі може відігравати навіть провідну роль на світовому ринку зернових. На сьогодні попит на українське зерно наявний з боку багатьох країн світу, у тому числі країн ЄС. Освоєння світового ринку зерна, зміцнення позицій України на ньому є важливим фактором економічного зростання зерновиробництва.

Разом з тим вже в оглядовій перспективі (10—15 років) Україні слід зважити на ту обставину, що практично всі країни з розвинутою ринковою економікою надають перевагу експорту продукції глибокої переробки, у тому числі з імпортованої сільськогосподарської продукції. Це стосується, насамперед, готових виробів з імпортованого листа тютюну, бобів

какао, фуражного зерна. Відносно останнього ще раз наголосимо, що для України актуальним є питання збільшення обсягів його внутрішнього використання. А це можливо передусім за умови розвитку тваринництва. І взагалі, експорт зерна — це експорт сировини, а не готового до споживання продукту. До речі, в Україні в 2011 р. було витрачено на корм тваринництва 16,3 млн т зерна у порівнянні з 14,8 млн т в 2010 р., тобто на 10,5% більше, але на 11,8% менше, ніж у 1995 р. [9, с. 157].

Прибутковість виробництва зерна. Держкомстат України публікує щорічні дані щодо рівня рентабельності зерна. У 1990 р. він становив 275,1% і був найбільш високим щодо інших основних видів продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах. За період 1991—2011 рр. цей показник досяг піку у 1993 р. — 361,1% і мінімальним був у 1998 р. — 1,9%. За останні п'ять років цього періоду (2007—2011 рр.) у розрахунку на рік рівень рентабельності зернових становив 18,5%, а у 2011 р. — 26,1% і істотно поступався насінню соняшника у цьому році (57,0), цукровим бурякам 36,5% [9, с. 55].

Безперечно, рівень рентабельності зернових близько 20% не забезпечує розширене відтворення зерновиробництва на інноваційних засадах. За розрахунками науковців, тільки рентабельність на рівні 40—50% є оптимальною для нагромадження і розширеного відтворення [10]. Натомість у 2011 р. фактичний рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах становив 27,0%, у т.ч. продукції рослинництва 32,3% (зернових 26,1%), продукції тваринництва 13% [9, с. 52, 55].

Низька прибутковість сільського господарства у цілому, зерновиробництва зокрема — це найгостріша проблема галузі. Вона породжує її стагнацію, неможливість розширеного відтворення на інноваційних засадах, неповне використання природного потенціалу земельних угідь, істотні втрати вже вирощеного урожаю. Дослідження цього питання потребує окремого аналізу. У контексті запропонованої статті розглянемо таку його важливу складову як розподіл доданої вартості у зерновиробництві взагалі і частки зерна, яка йде на експорт між двома головними учасниками цього процесу — агровиробниками і тими, хто забезпечує кінцеву реалізацію зерна, зернотрейдерами зокрема. Більшість науковців у цьому зв'язку звинувачують останніх в експлуатації зерновиробників через механізм закупівельних цін на зерно (монополюючи низькі ціни). Інакше кажучи, ситуація на ринку зерна України поки що є

сприятливою для всіх зернотрейдерів, у тому числі експортерів зерна, і зовсім несприятливою для його виробників. За даними науковців, вітчизняні виробники зерна одержують тільки близько 40% від його світових цін. У цілому, вони недоодержують понад 1 млрд дол. США щорічно. Крім того, більшість українських приватних суб'єктів зовнішньої економічної діяльності створюють підприємства, у яких залишається реальний прибуток операцій з торгівлі зерном, у країнах, що входять до переліку офшорних зон, і в країнах, де податкова система має низькі ставки оподаткування. Взагалі підприємства-експортери зерна найчастіше використовують схеми, які дають їм змогу мінімізувати об'єкт оподаткування та ухилятися від сплати податків до бюджету. Цьому сприяє відсутність прозорих ринкових цін на ринку зерна [11].

Зрозуміло, що наведені дані не дають можливості визначити більш-менш точно поточні витрати і прибутковість експортерів зерна. За великим рахунком у цьому і не має потреби. Надприбутки отримують не тільки вони. Мабуть, їх надприбутки поступають іншим посередницьким структурам, наприклад, у сфері енергоносіїв.

Вітчизняні науковці вже визначали основні причини, що зумовлюють панування зернотрейдерів на ринку зерна: 1) абсолютна більшість виробників зерна не має можливості зберігати його в належних умовах; 2) відсутність належного інформаційного середовища на зерновому ринку; 3) біржовий товарний ринок ще не виконує ролі прозорого і привабливого для контрагентів місця торгівлі; 4) з боку зерновиробників відсутня єдина узгоджена цінова політика щодо виробленого ними зерна. За таких умов їм практично протистоїть один із багатьох зернотрейдерів, який має можливість диктувати ціни виробнику зерна. І в цьому контексті зернотрейдер є якщо не монополістом, то олігополістом. Таким він не був би у випадку розвиненої біржової торгівлі зерном.

Важливою є й та обставина, що трейдери-експортери зерна нерідко надають кредити його виробникам, фактично авансують його, тому є власниками зібраного врожаю ще до його закупівлі. Це своєрідні дочірні операції, проте завжди за низьких цін. Крім того, при формуванні закупівельних цін експортери зерна (зернотрейдери), як правило, ризики щодо неповернення податку на додану вартість перекладають на виробників зерна і зменшують таким чином рівень внутрішніх цін, погіршуючи і без того скрутне становище аграрних підприємств [2].

Зрештою експорт зерна не є вигідним ані селянам, ані державі. Надприбутки одержує обмежене коло зернотрейдерів. А оскільки вони продають зерно нерідко за цінами, нижчими від світових, — то ще й країни-імпортери зерна.

Таким чином, ефективність зерновиробництва, передусім тієї частки, що йде на експорт, є неоднаковою для зерновиробників і зернотрейдерів. Безперечно, має місце перерозподіл доданої вартості у зерновиробництві на користь останніх. У якій саме пропорції — офіційні дані відсутні. Але можемо зробити висновок про потребу змінити економічні відносини зерновиробників і зернотрейдерів. Якщо все залишити так, як є сьогодні, то дії останніх призведуть до того, що нічого буде експортувати. Вони, образно кажучи, рубають гілку, на якій сидять самі. В умовах ринкової економіки цю проблему можна вирішити економічними й частково адміністративними важелями з боку держави.

Однак, при вирішенні цієї проблеми, яка притаманна для аграрної сфери економіки впродовж двох десятиліть, слід зважити на наукові засади наявності у ринковому середовищі посередницьких структур. Теоретично, згідно об'єктивним законам ринку, ринкова ціна має забезпечити компенсацію витрат (на рівні суспільно необхідних) і одержання прибутку. Але на практиці щодо сільського господарства ринкові ціни не забезпечують йому еквівалентний обмін з боку суміжних сфер АПК (першої й третьої). Він отримав назву "диспаритет" або "ножиці" цін. Це питання складне і заслуговує спеціального дослідження. У запропонованій публікації розглянемо лише один його аспект, а саме: наявність на вітчизняному аграрному ринку численних посередників, які монополізували "рух" аграрної продукції від її виробника до кінцевого споживача. Як наслідок, аграрії не в змозі одержати належний прибуток, а нерідко й компенсувати витрати, а споживачі купують продукцію за високими цінами.

Значимо, що для ринкової економіки наявність посередників — типове явище. Як відомо, таку роль виконує практично уся торгівля, що у свій час уособилась від промисловості. І це вигідно обом галузям та їхнім первинним структурам. Для аграріїв більш вигідно спеціалізуватися на безпосередньому виробництві, а такі функції як транспортування, зберігання, переробка й реалізація виробленої продукції, які потребують коштів й часу, певного професіоналізму, передавати спеціальним посередницьким структурам. Останні до того ж мають можливість одержати "ефект масштабу", оскільки обслуговують багатьох агровиробників, мають можливість досконалио вивчити ринкову кон'юнктуру, використо-

вувати маркетингові структури тощо.

Для безпосередніх агровиробників головне — одержати справедливу ціну за свою продукцію. Але натомість в Україні посередники диктують їм ціни, тобто встановлюють монополюно низький їх рівень. За деякими даними, в Україні первинні виробники сільськогосподарської продукції одержують лише 30—40% виручки від кінцевої (роздрібною) ціни за вироблену ними продукцію, у той час як у країнах з розвинутим сільським господарством на їхню частку припадає 50—70% і більше [7]. Ринковий механізм в умовах панування на аграрному ринку посередників, які займають олігопольне положення, зрештою призводить до того, що аграрний виробник недоотримує прибуток або навіть одержує збиток, а посередники за рахунок цього надприбуток. Як наслідок, сільське господарство впродовж багатьох років фактично знаходиться на межі простого відтворення.

Розв'язання цієї проблеми вбачається за двома напрямками. По-перше, як у більшості країн світу, а саме: об'єднання агровиробників з метою створення різних кооперативів для здійснення спільної постачальницької, збутової і переробної діяльності. Це дасть їм змогу якщо і не витіснити посередників, то конкурувати з ними. Зазначимо, що вітчизняна аграрна наука вже направила рекомендації щодо розвитку заготівельно-збутової обслуговуючої кооперації, біржової торгівлі, оптових ринків, запровадження системи складських свідоцтв і розрахунково-клірингового обслуговування. В Україні вже започатковане будівництво оптових продовольчих ринків, створені агроторгові дома тощо [7]. Держава нарешті має активно сприяти подальшому розвитку цих процесів. По-друге, держава хоча б частково мала б взяти на себе роль посередника. Напевне, слід погодитися з тезою науковців, згідно з якою аграрне виробництво має здійснюватися недержавними структурами. Водночас держава могла б частково взяти на себе функції сучасних посередників, особливо щодо зберігання, транспортування і експорту зерна, його реалізацію переробним підприємствам. Зрозуміло, що держава на відміну від приватних посередників задовольнялася би нормальним прибутком, а не одержанням надприбутку.

Таким чином, без активної позиції держави щодо посередників, проблему низької доходності аграрних підприємств вирішити не вдається. І сільське господарство, яке є серцевиною АПК і від якого в значній мірі залежить соціально-економічна і навіть політична ситуація, буде знаходитися на межі виживання. Державі необхідно якомога швидше ліквідувати тенета посе-

редників, якщо і не повністю витіснити їх, то створити для них відчутну конкуренцію. Вирішення цього питання потребує об'єднання зусиль як агровиробників, так і держави щодо формування еквівалентних міжгалузевих відносин і на цих засадах врівноваження економічних умов господарювання у всіх сферах АПК, вирішення проблеми паритетності на аграрному ринку. Відповідно і підвищиться привабливість для інвесторів сільського господарства.

Викладене вище щодо посередницьких структур має пряме відношення і до зернотрейдерів, які експортують зерно.

ВИСНОВКИ

Зерновий комплекс України уже нині є експортоорієнтованим. Частка експорту зерна у загальному його виробництві в останні роки становить третину від валового збору. Продовольча безпека у сфері виробництва й споживання зернових культур повністю забезпечена. При цьому природно-ресурсний потенціал зернового комплексу здатний істотно збільшити обсяги виробництва зерна за рахунок використання нереалізованих можливостей і зменшення втрат при збиранні зернових. Але це потребує належної техніко-технологічної оснащеності зернового виробництва, тобто істотних інвестицій. Їхнім джерелом у значній мірі є прибуток, який залежить від рівня рентабельності (тобто відношення прибутку до собівартості). В останні роки цей показник становить близько 20% і є недостатнім для високих стимулів до розширення їх виробництва. Для цього він має підвищитися до 40—50%. Вирішення цієї проблеми залежить від багатьох факторів. Чільне місце займає "справедливий" розподіл доданої вартості ($v+m$) між усіма суб'єктами зернового комплексу і передусім між виробниками зерна і тими, хто його у них купує і здійснює "вторичну" реалізацію як на внутрішньому, так і зовнішніх ринках. В Україні первинні виробники сільськогосподарської продукції одержують лише третину виручки від кінцевої (роздрібною) ціни за вироблену ними продукцію.

Забезпечити еквівалентний розподіл доданої вартості можна за умови об'єднання зусиль агровиробників і держави. Остання має діяти передусім з використанням економічних методів. Щодо цінової політики, то тут важливо використовувати заставні ціни, а також участі держави на ринку зерна — його закупівля в таких обсягах, які б істотно вплинули на попит зерна у найбільш несприятливий для зерновиробників період (збір урожаю).

Попри значення експорту зерна слід, зважити на відомі переваги експорту продукції

безпосередньої його глибокої переробки або для яких воно є основною сировиною (фуражне зерно). Тобто Україні з усіх боків краще, щоб у її експорті домінувало не зерно, а вироблена на його основі тваринницька перероблена продукція. Але для цього потрібно чимало часу й коштів. Крім того, тваринницька галузь на сьогодні далеко не забезпечує внутрішні потреби населення країни за науково обґрунтованими нормами.

Література:

1. Бойко В.І. До проблеми формування ринку зерна / В.І. Бойко // Економіка АПК. — 2004. — № 3. — С. 35—38.
2. Захарчук О.В. Ринок зерна: проблеми та сподівання / О.В. Захарчук, В.С. Шовкалюк // Економіка АПК. — 2003. — № 3. — С. 116—121.
3. Кирилов Ю.Є. Перспективи України на світовому ринку зерна / Ю.Є. Кирилов // Економіка АПК. — 2005. — С. 135—139.
4. Мельник Л.Ю. Експорт зернових культур Україною: стан, проблеми та перспективи розвитку / Л.Ю. Мельник, О.М. Рогожа // Держава та регіони: Серія: Економіка та підприємство. — 2006. — № 4. — С. 221—226.
5. Нелеп В. Оцінка експортних можливостей агропродовольчого комплексу України / В. Нелеп // Економіка України. — 2011. — № 9. — С. 54—63.
6. Саблук П.Т. Проблеми забезпечення доходності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2008. — № 4. — С. 19—37.
7. Саблук П.Т. Реалізація механізму реформ в аграрній сфері / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2011. — № 10. — С. 3—6.
8. Саблук Р.П. Сучасні тенденції світової торгівлі зерном / Р.П. Саблук, О.В. Коваленко // Економіка АПК. — 2009. — № 9. — С. 84—88.
9. Статистичний збірник "Сільське господарство України": за 2011 рік / Державний комітет статистики України. — К., 2012. — 384 с.
10. Хорунжий М.Й. Проблеми ціноутворення на сільськогосподарську продукцію / М.Й. Хорунжий // Економіка АПК. — 2011. — № 1. — С. 57—61.
11. Чмирь С.М. Особливості формування ринку продовольчого зерна у південному регіоні / С.М. Чмирь // Економіка АПК. — 2004. — № 3. — С. 56—58.
12. Школьний О. До проблеми формування Україною конкурентної стратегії експортоорієнтованих галузей АПК / О. Школьний // Економіка України. — 2003. — № 5. — С. 54—59.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2013 р.